

Joodse onderduik, vervolging en verzet

Artikelenserie in 6 delen, geschreven door Hans Krol en gepubliceerd in *De Heemsteder* in mei-juni 1995.

Deel 1, De Heemsteder, 10 mei 1995

Van de ruim 140.000 in 1940 in Nederland wonende (vol)joden met vier of drie joodse grootouders hebben naar schatting 103.000 personen de Tweede Wereldoorlog niet overleefd. De historicus dr. J. Presser heeft de vervolging en verdelging van het Nederlandse jodendom in de jaren 1940-1945 op indrukwekkende wijze beschreven in het boek *Ondergang* (twee delen; eerste druk 1965).

Uit recent (*NB: geschreven in 1995*) onderzoek, verricht door de heer Marcel Bulte, blijkt dat minstens 145 joden die op 10 mei 1940 als bewoner van Heemstede in het bevolkingsregister stonden geregistreerd zijn omgekomen, voornamelijk in Sobibor en Auschwitz. Voorts nog 26 joodse burgers die zich na de capitulatie van Nederland officieel in Heemstede gevestigd hebben en op grond van de Jodenmaatregelen via het doorgangskamp Westerbork naar vernietigingskampen zijn overgebracht, alsmede een onbekend aantal in Heemstede opgepakte onderduikers.

De registratie van alle joden in 1941 heeft de grondslag gelegd voor hun economische, sociale en ruimtelijke uitstoting. Ook in Heemstede is ingevolge verordening nr. 6-1941 van de Rijkscommissaris van het bezette Nederlandse Gebied een dergelijke lijst samengesteld, die 323 namen bevat (in mei 1940 bedroeg het officieel geregistreerde aantal nog 370). Omdat zes aanmeldingsplichtigen wegens onvermogen geen leges konden voldoen is hiervoor 317 gulden ontvangen.

Van de 323 persoonsnamen ontvingen 236 het predicaat 'Volljude'. Bij Harry K.V. Mulisch, destijds woonachtig in de Spaarnzichtlaan, staat G1 vermeld, hetgeen betekende: half jood ofwel 2 joodse grootouders. Zijn moeder Alice Schwartz, afkomstig uit Antwerpen, was van joodse origine. Zijn vader maakte een bedenkelijke carrière bij het bankiershuis Lippmann-Rosenthal en Co., waar joden hun geld, effecten en tegoeden moesten storten alvorens op transport te worden gesteld (om die reden ook bekend als 'Duitse roofofbank').

H. Loeb

De enige op voornoemde lijst die tevens staat vermeld op een gedenksteen aan de voet van het monument voor de gevallen in Groenendaal is Henk Loeb. Deze was half-arisch en half-joods, met twee joodse grootouders van vaders kant. Van zijn nog in Heemstede wonende zuster ontving ik enige jaren geleden de volgende informatie. Hendrik Otto Ernst Loeb werd op 20 juli 1919 geboren als zoon van E. Loeb, makelaar in Oliën, Heemsteedse Dreef 1. Voor verzetswerk is hij opgepakt

en in het bureau aan de Amstelveenseweg vastgezet. Weer vrijgelaten heeft de jonge Loeb zich agressief tegenover de bezetter gedragen en is hij wederom opgepakt en toen naar het kamp Vught overgebracht. Daar kreeg hij een Jodenster opgespeld, ondanks het feit dat hij enkel half jood was. Naar Westerbork op transport gesteld is Henk Loeb in het concentratiekamp Sobibor omgekomen. Van de met 19 transporten in totaal 34.313 naar Sobibor gedeporteerde Nederlanders hebben slechts 18 personen de oorlog overleefd. Eén van hen, Jules Schelvis, heeft in 1994 een boekwerk over dit vernietigingskamp gepubliceerd, met daarin voor het eerst een gepubliceerde lijst met namen. H.O.E. Loeb komt voor op de transportlijst van 18 mei 1943 en is drie dagen later met 2.511 anderen omgebracht.

Jodenvervolging

Het percentage vermoorde joden uit Nederland bedraagt circa 74%, zeer hoog vergeleken met België (38%) en Frankrijk (29%). Enkel in Polen en Griekenland is dit percentage nog hoger dan in Nederland. De nazi's hebben zich meer dan eens lovend uitgelaten over de efficiëntie en snelheid waarmee de deportaties uit ons land konden worden uitgevoerd. Op 22 en 23 februari 1941 vond in Amsterdam de eerste grote razzia plaats, waarbij 400 joden zijn weggevoerd. Na de oorlog bleek nog slechts één van hen in leven te zijn. Op 25 en 26 februari 1941 legde een algemenestaking in de hoofdstad als protest tegen de Jodenvervolging het leven stil. Deze zogeheten Februaristaking kostte het leven aan 15 leden van de Geuzengroep, onder wie de Haarlemmer Bernhard IJzerdraad, alsmede aan drie stakers.

In 1942 werden de joden gebrandmerkt met een gele Davidster en in juli van dat jaar begon de grootscheepse deportatie uit Nederland via Westerbork, van waaruit de meeste van de in totaal 102 transporten vertrokken. Het merendeel kwam om in Auschwitz, Sobibor en Bergen Belsen. Sommigen in Dachau of Theresienstadt, zoals de joodse bankier F. Gutmann van huize 'Bosbeek'.

Ongeveer 16.000 joden hebben de vervolging overleefd dankzij de onderduik, waaronder verhoudingsgewijs veel in Heemstede. Aanvankelijk waren zo'n 25.000 joodse burgers ondergedoken, maar velen zijn verraden, soms voor een premie van f 7,50. De NSB-burgemeester van Heemstede die geboekstaafd staat als 'een eerste klas jodenjager' en bij verschillende aanhoudingen van joodse onderduikers aanwezig was heeft bij zijn proces voor het gerechtshof verklaard dat hijzelf – ondanks vermoedens van het tegendeel – nimmer (anonieme) brieven uit de bevolking heeft ontvangen over ondergedoken joden.

Familie Mogendorff

Uit acht joodse families in Heemstede hebben vier gezinsleden de holocaust niet overleefd. Daaronder de familie Mogendorff. Afkomstig uit Arnhem zijn vader Sally (Salomon Israel), moeder Greta en twee kinderen, Sara Antoinette en Bernard, op 2 april 1940 naar het adres Sweelinckplein 2 verhuisd. De 22-jarige Lies Grintjes werkte bij de familie

in de huishouding en verhuisde mee. Lies Grintjes huwde in 1943 in Heemstede en is thans nog in deze gemeente woonachtig. (NB: geschreven in 1995) Enkele familiefoto's, een Jodenster en de laatste briefkaarten uit het kamp Westerbork - welke tijdens de recente tentoonstelling in het raadhuis zijn getoond - vormen de enige tastbare herinneringen aan deze voor haar dierbare familie.

Bernard Mogendorff (geb. Arnhem 4 juli 1932, overleden 26 februari 1943) met zus Sara A. Mogendorff (geb. Arnhem 25-3-1929, overleden 26 februari 1943). De foto is genomen in Heemstede op hun toenmalig woonadres Sweelinckplein 2.

In 1942 werd de familie Mogendorff verplicht zich in Amsterdam te vestigen, waar men een bovenetage in de Rivierenbuurt betrok. Vervolgens is men ondergedoken bij een boer in de Haarlemmermeer en door verraad opgepakt. Algemeen is bekend dat Johannes Boogaard ('Oom Hannes') honderden joden heeft bijgestaan en ook joodse kinderen in Heemstede heeft ondergebracht. De Mogendorff's zijn overgebracht naar het kamp Westerbork nabij Hooghalen. Op 20 februari 1943 ontving Lies Grintjes, die intussen werkzaam was bij tandarts Ten Hones aan de Heemsteedse Dreef, een laatste briefkaart met o.a. de volgende inhoud: 'Wat prettig dat je nog geregeld schrijft. Ook de kinderen vinden het fijn als een brief van je komt en dan worden er altijd oude herinneringen opgehaald. Wij maken het naar omstandigheden goed. Onze stemming laat wel eens wat te wensen over. Ik werk veel in de buitenlucht. Het nichtje Nel is ziek en haar toestand nogal ernstig. Maar zo lang er leven is, is er hoop.'

Het laatste levensteken is een adreswijziging, op 24 februari afgestempeld in Assen, met als oud adres 'Barak 67 Westerbork' en nieuw adres 'onbekend'. Op 24 maart 1943 schreef een familielid vanuit Amsterdam: 'Je zult al wel weten, dat Gré en de kinderen weg zijn. Er was niets meer aan te doen. Afschuwelijk. Verder zijn nu ook weg mijn zuster en zwager, die in Enkhuizen hebben gewoond, zonder de kinderen. 't Is allemaal even erg.'

Uit verklaringen van het Internationale Rode Kruis blijkt dat mevrouw G. Mogendorff-Meijer en haar twee kinderen op 26 februari 1943 in Auschwitz zijn omgebracht en dat S. Mogendorff al eerder naar Polen op transport is gesteld en dat op 13 december 1942 aan zijn leven een eind werd gemaakt in hetzelfde vernietigingskamp.

Sara Mogendorff, juni 1942, 13 jaar.

Deel 2, De Heemsteder, 17 mei 1995

Tientallen families in Heemstede hebben de moed gehad, ondanks alle gevaren en risico's, joodse onderduikers in huis te nemen. Achter vele verhalen zit een tragedie. In deze aflevering een drietal voorbeelden uit respectievelijk de Pieter de Hooghstraat, de Hugo de Grootlaan en de Koediefslaan.

Familie Den Engelse

De in 1994 op 85-jarige leeftijd overleden verzetsman C.F.S. Dulk heeft na de oorlog zijn herinneringen op papier gezet en schrijft onder meer: 'Ik heb diverse schuilplaatsen in huizen gemaakt voor onderduikers, meest Joden. Een treurig voorval moet ik hier melden. Bij de familie Den Engelse in de Pieter de Hooghstraat 7 waren vijf Joodse onderduikers in huis waarvoor ik boven een schuilplaats had vervaardigd. Een kindje stierf aan slijmhoest in bed. Ik kreeg hiervan bericht en ging 's avonds om tien uur mijn oude brikkie in het pikkedonker over de Johan Wagenaarlaan naar het huis van de familie Den Engelse om het lijkje op te halen, dat in een grote koffer werd gedaan. Terug met deze last reed ik naar de werkplaats, gelegen in de Lombokstraat achter in de poort naast slager Reemeijer. Ik heb toen voor die stakker een eikenhouten doodskistje gemaakt, twee bossen freesla's gekocht en de kleine gekist en vervolgens het deksel met koperen schroeven in het vet dichtgemaakt. Het kistje paste precies in de koffer en de volgende dag heeft dokter Van Luin met zijn gasauto achteruit de poort inrijdende het kistje in de kofferbak meegenomen en in het geheim op de openbare begraafplaats in Heemstede ter aarde besteld. Ik heb hier verder nooit meer iets van gehoord.

Het ergste was dat het doorgangshuis van de familie Ten Boom in de Barteljorisstraat in Haarlem opgerold werd en de mensen naar concentratiekampen verdwenen. Dit was vermoedelijk mede oorzaak van het feit dat in de Pieter de Hooghstraat 7 een inval door de moffen werd gedaan, waar toevallig de Joodse onderduikers om de tafel beneden een verjaardag aan het vieren waren. Mevrouw Den Engelse en de Joodse huisgenoten werden opgepakt en weggevoerd. De zoon en zijn vader waren op dat moment niet thuis. De heer Den Engelse die ondanks een waarschuwing 's avonds naar huis ging werd prompt gearresteerd. Het echtpaar kwam in een kamp terecht, maar overleefde de oorlog en is na de bevrijding in Den Haag gaan wonen. Van de Joodse onderduikers is niets meer vernomen.'

Als dank ontving de heer Dulk van de familie Den Engelse een exemplaar van het boek 'Gevangene en toch ..' van Corrie ten Boom met daarin de volgende opdracht: 'Met grote dankbaarheid voor het liefdevolle werk, wat u deed en voor de verzorging van het lijkje van onze Joodse baby 'Petertje' bieden wij u dit boekje aan, waarvan de schrijfster tegelijk met ons in het concentratiekamp Vught was. (*Ondertekend*) H.P. den Engelse.'

Mevrouw Nieuwenhuis-Schilpzand

Mij is verteld dat het voorkwam dat personen die Joodse onderduikers in huis hadden daar soms problemen mee kregen. Sommigen waren veeleisend, men wenste extra eten of een extra bed als de vrouw onrein was. Ook is het voorgekomen dat een beginnende verhouding dreigde te ontstaan met een huisgenoot. De heer J. Baalbergen uit Andijk heeft de herinneringen aan zijn grootmoeder in Heemstede die aan verschillende Joden onderdak heeft geboden in 1992 op schrift gesteld. Dat betrof mevrouw Jo Nieuwenhuis-Schilpzand die met haar kinderen op het adres Hugo de Grootlaan 11 woonde.

Hij schrijft: 'Het voedsel werd eerlijk verdeeld. Menigmaal kwamen de vier onderduikers beneden eten en las Jaap na de maaltijd uit de Bijbel (O.T.). Vanzelfsprekend werden de Joodse spijswetten niet meer gevolgd. Dat was trouwens ook onmogelijk aangezien men blij was met alles wat voedsel betreft dat kon worden verkregen. Als er eens een extraatje was, bijvoorbeeld koek, dan werd er ook boven van genoten. Op normale dagen brachten de onderduikers de dag door met huishoudelijke werkzaamheden, lezen, studeren, schrijven, boeken vertalen, schaken en monopoly spelen. Vanzelfsprekend moesten ze zich tijdens deze activiteiten steeds bewust zijn geen geluid te maken en zich niet voor de ramen te vertonen. De vitrage bleef dan ook vaak overdag gesloten.'

Ten gevolge van verraad is mevrouw Nieuwenhuis wegens Jodenbegünstiging met vier Joodse onderduikers op 30 juni 1944 aangehouden door de Haarlemse gemeentepolitie (Krist) voor de S.D. Van de familie De Vries heeft enkel Jacob de overleefd. Via Odessa en Marseille kwam hij op 31 mei 1945 in Heemstede terug. Mevrouw Nieuwenhuis-Schilpzand kwam via Dachau in Ravensbrück terecht. Daar kwam zij in contact met o.a. Helena Kuipers-Rietberg (tante Riek) en Corry ten Boom en heeft ze Betsy ten Boom verpleegd. Vandaar is zij naar Dachau overgebracht om in een buitencommando voor de nazi's dwangarbeid te verrichten. Op 26 april ging zij op 'dodenmars' uit Dachau en enkele dagen later is zij door de Amerikanen bevrijd. Via Bern, Lyon, Mons, Brussel, Rozendaal en Oudenbosch is mevrouw Nieuwenhuis op 22 mei 1945 bij haar huis in Heemstede afgezet. Zij overleed in 1972 en haar is postuum de Yad Vashem-onderscheiding toegekend.

Andries Sternheim

In 1991 verscheen een proefschrift van Bertus Mulder gewijd aan de Nederlandse socioloog en vakbondsman in de 'Frankfurter Schule' Andries Sternheim. Nadat in 1943 hen de grond te heet onder de voeten werd in Amsterdam, lukte het Sternheim en zijn echtgenote via een vriendin een onderduikadres te vinden bij boekhandelaar T. Edelman, Koediefsaan 4 in Heemstede. Een woning, die daar intussen door de Joodse Jacob Wallage met zijn gezin was verlaten. Hun positie is hachelijk. Als de huisarts doorgeeft dat een razzia op komst is, neemt de spanning weer bezit van het echtpaar Sternheim. In zijn dagboek 'Balling in eigen land' (1943) schrijft de geleerde volkomen in tegenspraak met zijn benarde situatie op zijn onderduikadres op 5 september 1943: 'Ik geloof, ondanks alle theorieën die het omgekeerde beweren, onvoorwaardelijk aan de vooruitgang der mensheid. Ik zie in de ontwikkeling van de menselijke samenleving, trots neerslagen en regressie, een tendens die naar steeds hoger wijst. Ik geloof aan het betere individu, zoals ik ook aan een betere gemeenschap geloof. Geloven is eigenlijk niet juist gezegd, want het zou kunnen doen veronderstellen, dat het alleen maar een wens, een verlangen uitdrukte. Neen, ik meen op grond van de uitkomsten der sociologische wetenschap te mogen vaststellen, dat ook hier van wetmatigheid sprake is en dat wij niet behoeven te wanhopen.'

Op 7 oktober 1943 overleed Taeko Edelman aan een longontsteking. Sternheims zonen, elders ondergedoken, worden opgepakt. Driekoningen 1944 is het huis in de Koediefslaan door agenten van de S.D. uit Amsterdam omsingeld en wordt het echtpaar met de vrouw des huizes mevrouw Edelman-Sas naar Amsterdam op transport gesteld. Zes dagen later zijn dr. A. Sternheim en echtgenote naar Westerbork afgevoerd. In een laatste briefkaart van 3 maart 1944 aan vriend Piet Laroo schrijft hij: 'Het is anders gegaan dan wij verwachtten. Plotseling Auschwitztransport waarmee ook wij gaan. Wij zitten in de trein, zijn beiden gezond en sterk en vol goede moed. Zijn goed doorvoed en bereid alles te ondergaan. Nogmaals dank ook aan de vrienden. Treur niet om ons, Wil, wij houden ons wel sterk. Heel veel liefs voor allen. Jullie Lien en Andries.' Drie dagen duurt de reis en op 6 maart wordt door de nationaalsocialisten een eind aan hun beider leven gemaakt.

Deel 3, De Heemsteder, 31 mei 1995

Enige tijd geleden (*NB: geschreven in 1995*) zijn bij het verwijderen van het behang in een huis aan de Achterweg in Heemstede twee stam- of abonnementskaarten van de NZHTM aangetroffen, met pasfoto en de namen van respectievelijk Bertha Wallage, geboren 13 november 1934 en Carolina Wallage, geboren 5 mei 1930. Uit onderzoek in het bevolkingsregister blijkt dat ze, afkomstig uit Coevorden, op 15 juni 1939 zijn ingeschreven op het adres Javalaan 59, nadat een broer Jacob Wallage reeds met zijn gezin in Heemstede woonachtig was. Niemand van deze familie heeft de holocaust overleefd.

Op 6 juni 1942 ontving men het bericht direct naar Amsterdam te evacueren. Pas op 18 januari 1943 zijn ze uitgeschreven, naar Amsterdam (Swammerdamstraat 15). Een buurvrouw uit de Javalaan heeft de familie Wallage daar nog bezocht en in zorgwekkende toestand aangetroffen. Op 11 mei 1943 zijn de ouders en twee dochters vanuit Westerbork op transport gesteld naar Sobibor, waar moeder en kinderen drie dagen later overleden. Vader Levie Wallage was met nog 79 mannen uitgezocht om in

het nabijgelegen Dorohuzca werk voor de nazi's te verrichten en stierf op 30 november van hetzelfde jaar, vermoedelijk aan uitputting.

Jodenmaatregelen

Op 1 augustus 1942 stuurde de gevreesde SD-chef Willy Lages een brief naar de gemeente Heemstede met een overzicht van wat joden voor hun gedwongen verhuizing naar Amsterdam mochten meenemen. Daaronder 1 koffer of rugzak, 2 paar sokken, hemden en onderbroeken. Voorts 2 wollen dekens, 1 bord, een drinkbeker en 1 lepel (vanzelfsprekend geen vork of mes), alsmede een handdoek en toiletartikelen. Verder proviand voor drie dagen en voor deze tijd geldige distributiestamkaarten en schriftelijke gegevens omtrent vermogen, aandelen e.d. Het huis moest worden afgesloten en de sleutel in een bijgevoegde enveloppe aan de Duitse autoriteiten worden afgegeven.

Eind augustus is een waarnemend NSB-burgemeester door de Commissaris der Provincie Noord-Holland land benoemd, die in mei 1943 na een spoedcursus voor burgemeesters te hebben gevolgd is geïnstalleerd. Deze burgemeester ontving 'strikt geheim' een brief, gedateerd 15 september 1942, van de (Nederlandse) Procureur-generaal bij het gerechtshof te Amsterdam, in opdracht van de Sicherheitspolizei Zentralstelle für Jüdische Auswanderung. De brief bevatte adressen van buitenlandse joden die onverwijld gearresteerd moesten worden, ongeacht hun leeftijd. Bij een beroep op de gezondheidstoestand moest er ten aanzien van de arrestant enkel op gelet worden of deze vervoerd kon worden. 'Met het arresteren moet begonnen worden op woensdag 16 september om 20.00 uur. (...) Met het oog op het eventueel uitlekken van het voornemen om tot arrestatie over te gaan, moge ik u er op wijzen dat het aanbeveling verdient het u onderhebbend personeel eerst op het laatste ogenblik de betreffende opdrachten te geven.'

Feitelijk begon de Jodenvervolgung in Heemstede na 1 februari 1943 toen een NSB'er P.L.G. Kramer, zoon van een Haagse politiechef, als korpschef van de politie naar Heemstede kwam in de rang van opperluitenant. Hij had ervaring opgedaan bij het 11e Bureau, Joodse Zaken, in Amsterdam, 'in het bijzonder belast met alle zaken welke voortvloeien uit de Verordeningen de Joden betreffende', waar het naar zijn zeggen hard toeging. Deze politiechef heeft uiteindelijk tientallen joden opgepakt in Amsterdam, Heemstede en Hilversum. Hiervoor is hij na de oorlog gestraft en thans leeft hij nog in Duitsland.

De periode februari 1943 tot maart 1944 is zonder twijfel de donkerste bladzijde in de historie van Heemstede sedert 1573 in de Tachtigjarige Oorlog. Omdat deze politieman zijn werk nog beter wilde doen dan de Duitsers is hij door Willy Lages op het matje geroepen die 'onvoorwaardelijke gehoorzaamheid' eiste en vervolgens door de hoogste politiechef in ons land H. Rauter ontslagen.

NSB-burgemeester Van Riesen die bij verschillende Jodenarrestaties aanwezig was kreeg een straf opgelegd van 12 jaar, maar is vanwege zijn slechte gezondheid al na een jaar vrijgelaten. Hij verdedigde zich voor de rechtbank dat hij 'geen hekel had aan joden' en

vooral meeding om de hardhandige korpschef te temperen, met andere woorden 'slechts dingen gedaan had om erger te voorkomen', hetgeen bij de rechter niet erg geloofwaardig overkwam. Zijn secretaresse heeft verklaard dat hij na afloop van zo'n aanhouding haar vol trots op het raadhuis mededeelde: 'wij hebben weer een aantal joden gevangen' of woorden van die strekking.

Overleven

In Heemstede met relatief veel grote huizen was een actieve L.O. (Landelijke Organisatie voor onderduikers), tot zijn dood geleid door Marinus Vaumont uit de Bachlaan. Deze verzetsorganisatie, opgericht door dominee F. Slomp en mevrouw Helena Kuipers-Rietberg heeft in Heemstede niet minder dan 1385 onderduikers verzorgd, zeemansvrouwen, joden en mannen die niet als dwangarbeider naar Duitsland wilden.

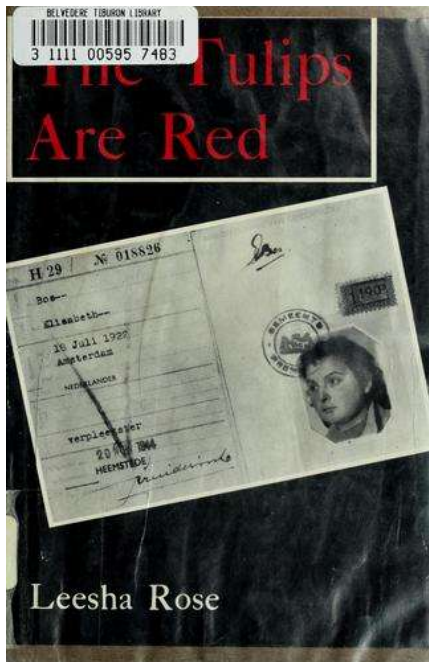
Na de bevrijding zijn toch nog 1400 ondergedoken of weggevoerde joden behouden in Heemstede teruggekeerd. Eén van hen, J. van Beem, nam na ruggespraak met een aantal van hen het initiatief tot plaatsing van de volgende advertentie in de regionale pers:

'In overleg met vele andere lotgenoten stel ik er prijs op, ook namens hen, de Heemsteedsche bevolking in den breedsten zin hartgrondig dank te zeggen voor alle hulp en steun, die zij gedurende de zoo moeilijke jaren van Jodenvervolging op ondubbelzinnige wijze en in allerlei vorm heeft geboden. Deze hulp bepaalde zich niet alleen tot het verschaffen van onderduikmogelijkheden, het opbergen van goederen, maar er werden ook levensmiddelen en brandstof verstrekt aan geheele gezinnen, zoodat inderdaad mag worden gezegd, dat wij ons leven te danken hebben aan de hulp, welke ook in geestelijk opzicht haar werking had, die niet te vergeten is en niet vergeten zal worden' (*Nieuwe Haarlemsche Courant*, 5 juli 1945).

Op de Joodse begraafplaats aan de Vijfhuizerweg is in 1951 een monument onthuld. Daarin zijn driehonderd namen van Joodse slachtoffers uit 1940-1945 gebeiteld, o.a. van Anne Frank. Behalve in Heemstede hebben ook veel joodse onderduikers in de Haarlemmermeer onderdak gevonden. De namen op dit monument zijn Joodse slachtoffers die in concentratiekampen zijn omgekomen en waarvan de graven onbekend zijn gebleven.

In Heemstede is in mei 1995 voor het eerst een lijst gepubliceerd met omgekomen Joodse burgers uit deze gemeente.

Deel 4, *De Heemsteder*, 7 juni 1995

Omslag van *The Tulips Are Red*.

In 1978 verscheen in de Verenigde Staten en Engeland het levensverhaal van Leesha Rose, geboren op 18 juli 1922 in Polen als Shava Bornstein, die onder haar schuilnaam Elisabeth Bos in 1943 en 1944 vanuit Heemstede verzetswerk heeft verricht. Het boek is intussen in veel talen verschenen, in ons land onder de titel *De tulpen zijn rood* (1980). In het voorwoord bij de Nederlandse editie schrijft, C.B. Arriëns, toenmalig ambassadeur van Israël in Nederland, o.a.: 'Leesha Rose heeft mij eens verteld dat zij mede tot het schrijven van *De tulpen zijn rood* was gekomen, omdat zij in de loop der jaren nogal eens had horen betogen dat de Nederlanders hun reputatie de traditionele grote vrienden van het Joodse volk te zijn niet verdienden, omdat zij tijdens de oorlog lang niet genoeg voor de Joden in hun eigen land hadden gedaan. Zij wist dat dit verwijt in zijn algemeenheid niet opgaat, en zij hoopte dit aan de hand van haar eigen ervaringen duidelijk te kunnen maken.'

Op de voorzijde van de omslag is het in Heemstede door de heer G.J. Kruidenink afgegeven vervalste persoonsbewijs afgedrukt, dat mede haar leven heeft gered. Het boek is opgedragen aan haar vader, moeder en twee broers die allen omkwamen, alsmede aan haar vriend en mentor, de verzetsstrijder Frits van Kampenhout, die vijf maanden voor de bevrijding door de nazi's werd opgepakt en in de Amersfoortse gevangenis is doodgemarteld.

In 1947 trouwde zij in Canada met kapitein I. Rose, die zij in mei 1945 in Holland ontmoette. Pas na meer dan een kwarteeuw was zij in staat haar herinneringen aan de oorlogsjaren op schrift te stellen, hetgeen in een sobere stijl, maar op authentieke en boeiende wijze is gebeurd. Sinds een aantal jaren is Leesha Rose als gids verbonden aan het holocaust-museum Yad Vashem in Jerusalem, waar zij kortgeleden koningin Beatrix en prins Claus tijdens hun officiële bezoek aan Israël begeleidde.

Toen de oorlog uitbrak was Rosa Bornstein 18 jaar, haar broers Paul en Jackie respectievelijk 16 en 4 jaar. Met de ouders vormden ze een gelukkige joodse familie. De Duitse invasie bracht echter angst, wanhoop en hoop op betere tijden. Vanaf april 1942 werkte Leesha als verpleegster in de Joodse Invalide, een hospitaal voor invalide en chronisch zieke patiënten. Paul wordt op 18 mei 1943 via Westerbork gedeporteerd, terwijl Leesha's vader, moeder en andere broer op 16 november van dat jaar volgen.

Ook de zieken en het verplegend personeel in de Joodse Invalide ontlopen dat lot niet. Leesha weet uit handen van de Gestapo te ontluchten, eenmaal uit de gereedstaande deportatietrein en eenmaal via het dak van de Hollandse Schouwburg, de laatste verblijfplaats van naar schatting 50.000 joden. Onder de illegale naam Elisabeth Bos heeft zij zich bij het verzet aangesloten. In juni 1943 ontvangt zij een aanstelling als verpleegkundige in het Marishuis, Marisplein 3 te Heemstede, een rusthuis voor welgestelde oudere mensen.

Leesha Rose schrijft: 'Toen ik er met Eddie -kontaktpersoon in het verzet-heenging en het voor het eerst zag was ik verrukt over de ligging en over de omgeving: door bomen overschaduwde, bochtige lanen, kleurrijke en mooie huizen en tuinen, parken, de vijver tegenover het huis en de windmolen die zich aftekende tegen de lucht. De goed verzorgde huizen werden omgeven door struiken en erachter lagen schaduwrijke tuinen. Hierdoor

kon je niet gemakkelijk door priemende ogen opgemerkt worden bij het verzorgen van patiënten. Ik kookte en kweet me zo goed mogelijk van andere taken die ik op me genomen had. Ik werkte efficiënt, rustig en snel. Niemand in het huis wist iets van mijn dubbelleven -mijn kontakten en medewerking met de Ondergrondse. Tijdens de treinreis van Leiden naar Heemstede had Eddie gezegd dat ik belangrijke stukken zou moeten bezorgen en verzenden. (...) Deze werkmethode was opgezet door de actieve zuster Johanna, de eigenares van het Marishuis, die nog een tehuis voor herstellenden bezat dat een kwartier van ons af lag. Deze energieke en onbevreesde dame was de enige die wist dat ik Joods was. Nadat ik in het huis was geplaatst hoorde ik via de Ondergrondse hoezeer zuster Johanna actief betrokken was bij het onderduiken van mensen die moesten vluchten.'

Met hulp van de illegaliteit is tevens het zestienjarige meisje Nora in het Marishuis ondergebracht als helpster.

Een verzetsleider in de regio Leiden en Oegstgeest was de reeds genoemde Reinier van Kampenhout, via wie Leesha Rose als koerierster in het verzet kwam om uiteindelijk de verantwoording te krijgen over tientallen joodse onderduikers. Reinier was getrouwd 'met een vrouw die goed voor me is', maar raakte hopeloos verliefd op de donkerharige Leesha (Liesje), hetgeen hem in ernstige gewetensnood bracht, zoals blijkt uit gepubliceerde brieven. 'Het is zo moeilijk op het kruispunt van gevoel en verstand te staan' en hij verontschuldigt zich voor zijn liefdesbetuigingen tijdens wandelingen in de HaarIemmerhout. Hij deed ook verslag van zijn belevenissen in Heemstede: 'Ik mag niet klagen dat

het leven eentonig is. Na tevergeefs te hebben aangebeld bij Herik, liep ik naar de tramhalte op weg naar Heemstede. (,...) Ik nam mijn maandelijkse toewijzing bonkaarten voor mijn 'patiënten' mee (wat nog een heel pak was), ging naar de halte 'IJzeren Brug' en stapte daar op de tram. Na een paar minuten stopte deze. Vijftien Duitse soldaten haalden alle mannen uit de tram, er ontstond paniek. Toen ik uit de tram stapte dacht ik aan mijn gevaarlijke pakje met illegale bonkaarten ... Plotseling maakte ik een snelle, handige beweging. Ik stapte aan de andere kant van de tram uit en ging doodstil tegen de tram staan. Een paar andere mannen stapten ook aan deze kant uit maar zij begonnen te rennen om te ontkomen aan de greep van de Moffen. Helaas begonnen de Moffen te schieten op het moment dat zij begonnen te rennen. De mannen gaven hun ontsnappingspoging op en kwamen terug (...). Alle mannen moesten hun persoonsbewijzen tonen en iedereen tussen de 18 en 50 jaar werd weggevoerd met uitzondering van N.S.B. leden.' Reinier van Kampenhout wist zich te redden door een hartaanval te simuleren.

Deel 5, De Heemsteder, 14 juni 1995

In de vorige aflevering is over het levensverhaal van Leesha Rose geschreven, die onder schuilnaam Elisabeth Bos vanuit Heemstede verzetswerk deed. Ook Dolle Dinsdag wordt door haar beschreven. 'Het was niet te geloven! Was het eindelijk voorbij? Tegen het middaguur ging als een lopend vuurtje het gerucht dat Rotterdam bevrijd was! Voor het eind van de middag zouden ze hier in Heemstede zijn! Dat was geweldig! Nora en ik oefenden ons schoolengels. Samen met honderden volwassenen en kinderen snelden we naar de grote weg (Herenweg) om de naderende geallieerde troepen op te wachten. Kinderen zongen Nederlandse volksliedjes, sommige mensen zwaaiden met de Nederlandse vlag, anderen kwamen met bloemen om de geallieerden welkom te heten. (...) Al snel verscheen de Groene Politie en joeg de wachtende menigte uiteen. Onze teleurstelling en neerslachtigheid waren onbeschrijflijk! We hadden ons te vroeg verheugd! We renden vlug naar huis, weer bang voor de dodelijke bedreigingen van de Nazi's'. Een bittere (honger)winter zou nog volgen. Honger leidde tot een bijna fatale ruzie met haar (Joodse) vriendin Nora. Omdat ze geen bonnen vond in de tas van Leesha verscheurde ze in een opwelling van woede haar persoonsbewijs en gooide de stukken in de goot. 'Mijn persoonsbewijs dat het kritisch onderzoek van de beruchte S.D., de inlichtingendienst van de Gestapo, had doorstaan – mijn paspoort naar de veiligheid – dreef door de riolen van Heemstede. Woedend trok ik mijn tasje uit haar handen en bedwong een driftige neiging om haar in het gezicht te slaan. Ik zei kil: 'Schandelijk beast!' Ik draaide me om en liep weg (...) Hoe kon iemand een ander zo kwetsen. En wat erger was, hoe kon de ene Jood die zich goed bewust moest zijn van de gevolgen van zo'n onverantwoordelijke daad dit de andere Jood aandoen?' Later Kreeg Nora spijt van haar ondoordachte daad.

Frits schakelde zijn Ondergrondse contacten in Heemstede in. Op het politiebureau werd Leesha geholpen door een meneer Veen. 'Tot m'n grote verrassing kreeg ik al spoedig opdracht om naar meneer Geruiderik (*de naam heeft ze niet goed kunnen lezen, bedoeld wordt Kruidierink. HK*) op het Heemsteedse gemeentehuis te gaan om een nieuw, legaal persoonsbewijs te halen. Dit was bijna ongelooflijk! Dit betekende dat de Ondergrondse zelfs vertegenwoordigd was bij de officiële instanties en dat de mensen die er werkten er vlak onder de ogen van N.S.B.'ers en Duitsers hun illegale werk deden. Ik verbaasde me over de durf en de vindingrijkheid van 't Verzet'.

Een check in het bevolkingsregister van de gemeente Heemstede leert dat de namen van Elisabeth Bos (haar schuilnaam) en haar joodse collega, ingeschreven op 16 juni 1943 -zonder vermelding van datum vertrek en nieuwe woonplaats - vrijwel zeker door de heer J. Kruidierink zijn doorgestreept. Laatstgenoemde vertelde me dat hij nooit meer iets van het joodse meisje had vernomen totdat haar boek in de Verenigde Staten verscheen en de naar Amerika geëmigreerde Griekse Swagerman, een vriendin van zijn dochter, het boek uit de plaatselijke openbare bibliotheek had geleend en hem hierop attent maakte.

Wijlen de heer Kruidierink zou veel hebben kunnen vertellen. Gelukkig heeft de heer M. van Ravenstein in zijn publicatie 'Waarheen gaat... Gij?' (1984) enkele voorvallen geboekstaafd, zoals ten aanzien van mevrouw Pond die was gehuwd met de jood Stein voor wie Kruidierink een 'attestatie de vita' regelde, en Naadje de Hoop, die hij steeds op de hoogte hield als er gevaar dreigde.

In de winter van 1944/1945 werden de rantsoenen steeds kleiner en was men genoodzaakt het Marishuis te sluiten en moesten de patiënten naar familieleden terugkeren. Korte tijd heeft men nog gebruik gemaakt van de Centrale Keuken. Het clubgebouw van de nabijgelegen Koninklijke Roei- en Zeilvereniging Het Spaarne werd als uitdeelpost gebruikt voor eten uit de Haarlemse gaarkeuken ten behoeve van de bewoners der Heemsteedse Schilderswijk. 'Nora en ik sleepten iedere dag grote, zware gamellen met stampot uit de centrale keuken, ook al liet het eten veel te wensen over. Ik sprak zuster Marie moed in en hielp haar het rusthuis draaiende te houden, vooral omdat ik er veilige dekking vond voor mijn ondergrondse werk. (...) Na langdurige bezinning en overleg besloot zuster Marie het Marishuis een week na nieuwjaar te sluiten. (...) De beslissende faktor was het toenemende gevaar voor onze veiligheid door de onmiddellijke nabijheid van de V1 lanceerterreinen (*in Vogelenzang, HK*). (...) Het bewustzijn dat we elkaar zouden moeten verlaten maakte dat er in het Marishuis een gedrukte stemming heerste, bij de patiënten, zuster Marie, Nora en mijzelf. Met de wetenschap dat ze elkaar niet meer zouden zien raakten de patiënten hun gewone remmingen kwijt en ze gingen elkaar troosten. Ze vergaven en vergaten hun kleine ruzietjes, jaloezietjes en irritaties.'

Nora en Leesha verlieten het Marishuis met een fiets aan de hand en al hun bezittingen in een koffer en liepen, vanzelfsprekend niet via de hoofdweg, van Heemstede naar Leiden. Eenmaal zijn ze aangehouden

door een Nederlandse politieman; wellicht omdat Nora begon te huilen liet hij hen doorgaan. Dankzij Frits van Kampenhout kwam Leesha op een onderduikadres in Oegstgeest, vanwaar ze met geld dat werd verkregen dankzij kontaktpersonen bij het Nationale Steunfonds en met illegaal ontvangen levensmiddelenbonnen een aantal andere onderduikers heeft geholpen. Haar illegaal in Heemstede verkregen persoonsbewijs werd in Leiden door Duitse politieagenten gecontroleerd en redde nogmaals haar leven.

Ergens tussen Amsterdam en Apeldoorn ontmoette Leesha in mei 1945 captain I.B. Rose van het Canadese bevrijdingsleger.

Deel 6, De Heemsteder, 21 juni 1995

Leesha Rose kreeg nog grote schokken te verwerken, zoals het bericht van de dood van haar leidsman Reinier van Kampenhout. Via het Rode Kruis ontving zij de koele gegevens over de aankomstdatum in Westerbork, deportatie en overlijdensdatum in Auschwitz en Sobibor van haar moeder, vader en beide broers. 'Voor ieder van hen drie regeltjes als grafschrift. Terwijl ik naar het papier keek welde in mij een golf van wilde haat op. De letters en cijfers ontstaken een vuur in mij dat me verteerde met een folterende pijn die ik nooit eerder had gevoeld.'

Om voort te kunnen leven heeft Leesha Rose haar gevoelens van verdriet hermetisch als in een kluis opgesloten, nimmer pratend of lezend over de Holocaust. Eerst stortte zij zich op de studie medicijnen aan de Universiteit in Amsterdam. Tevens hielp ze Joodse 'displaced persons' de grens te passeren op weg naar Israël (toen nog Palestina). Om het pijnlijke verleden te verwerken werkte ze hard. 'Mijn energie kende geen grenzen'. De studie en andere activiteiten gaf ze op om in januari 1947 in Canada in het huwelijk te treden met Isaac B. Rose. Na 25 jaar begon zij te ontwaken en op aandringen van hun kinderen heeft ze haar levensverhaal op schrift gesteld, als ooggetuige en overlevende, mede omdat ondanks de overvloedige bewijslast sommigen de Holocaust als een bedenkensel ontkennen.

Haar nieuwe naam is die van haar man, maar Leesha herinnert aan de naam Elizabeth die ze in de oorlogsjaren als schuilnaam in Heemstede en Oegstgeest droeg. Leesha Rose woont nu, 73 jaar oud, in Israël waar zij rondleidingen verzorgt voor Yad Vashem. Medio februari 1995 kwam zij nogmaals wereldwijd in het nieuws omdat orthodox-joodse burgers de schokkende foto's van naakte slachtoffers in de concentratiekampen willen doen verwijderen. Leesha Rose heeft zich tegen wil en dank in een verbitterde discussie gemengd en meent dat deze afbeeldingen niets met seks te maken hebben en ontferming van de nagedachtenis der slachtoffers betekenen. 'Als overlevende zou ik juist zeggen dat de hele wereld moet weten wat er is gebeurd. Kijk naar de stapels skeletten, allemaal naakt. Willen ze dat achter een gordijn verbergen? Willen ze het ontkennen? Daarmee bewijzen ze alleen maar een dienst aan mensen die zeggen dat er nooit vernietigingskampen hebben bestaan. Die kunnen dan zeggen:

Yad Vashem heeft die foto's weggehaald en daaruit blijkt dat de Duitsers nooit systematisch joden hebben vermoord. Hoe kunnen wij als joden dat doen? Dit zijn de originele foto's en die moeten we laten zien.' (*Haarlems Dagblad*, 15 februari 1995).

Leesha Rose (90) op een foto uit 2010 in Jeruzalem waar zij het Nederlandse herdenkingskruis toont.

Als schenking ontving de Heemstedse Bibliotheek onlangs de biografie van Tom Gehrels: *On the glossy sea* (1988). De astronoom Tom Gehrels, geboren als zoon van een landbouwer in de Haarlemmermeer; heeft als wetenschappelijk onderzoeker, o.a. voor NASA, naam gemaakt en is hoogleraar in Tucson (USA) en Ahmedabad (India). Een deel van de bezettingstijd beleefde hij in zijn ouderlijk huis, Crayenestersingel 18 te Heemstede, waar hij o.a. Dolle Dinsdag meemaakte zoals hij in zijn boek beschrijft. In de 340 bladzijden tellende publicatie gaat hij in op het aangrijpende boek *The Tulips are Red* van zijn vroegere plaatsgenote Leesha Rose, een verhaal van lijden, maar ook van strijd en verzet. In het hoofdstuk 'Oorlog en Verzet' noteert Gehrels: 'Mijn ouders wilden niet in het gebied blijven dat door de Duitsers onder water zou kunnen worden gezet, gescheiden van hun twee zonen en boerderijen in het westen, daarom verhuisden we naar Heemstede, ten zuiden van Haarlem, waar ik de middelbare school vervolgde.' Over *The Tulips are Red* en Leesha Rose: 'Toen de Duitsers voor de derde maal joden oppakten, deed

zich een geweldige ontsnapping voor die uit louter spanning in haar boek gelezen moet worden. Dit keer kwam zij in contact met de Nederlandse Ondergrondse en werkte enkele jaren samen, voornamelijk in Heemstede, onze gemeente. Het is een indrukwekkend verhaal van heldendom en lijden. Zij geeft complimenten aan de hulp die zij van niet-joodse Nederlanders ontving, maar dit blijkt al te edelmoedig, omdat we zoveel meer hadden kunnen doen: ik heb een gevoel van schuld en nalatigheid, maar wellicht hebben we ons door de Duitsers in de luren laten leggen aangezien zij het kwaad gaandeweg hebben weten op te voeren.'